

Міністерство освіти і науки України

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра музичного мистецтва

Дипломна робота

магістра

**Методика навчання гри на духових інструментах учнів-початківців у
закладах позашкільної спеціалізованої освіти**

Виконав:

магістрант I курсу, групи ММ1-М18
спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

Дем'янюк

Керівник: Лабунець В.М.,
доктор педагогічних наук, професор

Рецензент: Маринін І.Г.
кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методичні засади дослідження проблеми навчання гри на духових інструментах.....	21
1.1. Ретроспективний аналіз проблеми становлення та розвитку навчання гри на духових інструментах.....	21
1.2. Колективна музична діяльність учнів-духовиків у закладах мистецької освіти: сутність та структура.....	17
РОЗДІЛ 2. Методичні засади музичного навчання учнів-духовиків у закладах мистецької освіти	65
2.1. Концептуальні позиції освітнього процесу ранньої адаптації учнів-духовиків	65
2.2. Теоретичне моделювання освітнього процесу в класі духових інструментів.....	91
2.3. Методичні аспекти музичного навчання учнів-духовиків.....	101
РОЗДІЛ 3. Експериментальна перевірка ефективності впровадження методики навчання гри на духових інструментах учнів-початківців у закладах мистецької освіти.....	125
3.1. Діагностика стану музичної навченості учнів-духовиків ...	125
3.2. Організаційні, теоретико-методичні та репертуарні аспекти формульованого етапу експеримента.....	
3.3. Зміст формульованого і контрольного етапів експеримента з організації навчального ансамблю духових інструментів.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку постіндустріального суспільства значних перетворень зазнає система освіти. Зміни відбуваються в усіх її ланках, у тому числі й в позашкільній спеціалізованій освіті, що є найбільш гнучкою, варіативною складовою загальної освітянської системи. У зв'язку з цим виявляються важливими питання диференціації та індивідуалізації освітньо-виховного процесу в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, якими є дитячі музичні школи (ДМШ), дитячі школи мистецтв (ДШМ), школи естетичного виховання.

В сучасній системі позашкільної спеціалізованої мистецької освіти навчальний заклад надає державні гарантії естетичного виховання дітей через доступність надбань вітчизняної і світової культури, створює підґрунтя для занять художньою творчістю, а для найбільш обдарованих учнів створює умови вибору професії в галузі культури та мистецтва. Разом з тим, незважаючи на теоретичну фундаментальність і громадську популярність освітнього процесу в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, багато традиційних видів та форм навчання і виховання учнів призводять до проблем особистісного, соціального, загальнопедагогічного, музично-специфічного характеру.

Соціально-економічні реалії та сучасні вимоги до випускників спеціалізованих мистецьких навчальних закладів зумовлюють необхідність внутрішньосистемних змін, розробки і реалізації нових організаційно-методичних та дидактичних підходів у навчанні учнів гри на духових інструментах.

Навчання учнів гри на духових інструментах має глибокі традиції, сформовану структуру методологічних підходів, дидактичних принципів, методів, форм, засобів навчання, виховання і розвитку. Так, науково-

методична спадщина в галузі виконавства і навчання гри на духових інструментах охоплює період з XIX століття до сьогодення.

Аналіз теорії та практики організації освітнього процесу в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, які формують першу сходинку музичної освіти, у співвідношенні з актуальними тенденціями, завданнями, вимогами і потребами соціуму дозволив виявити суперечності між: відповідальністю, покладеною на учнів духових відділень у вигляді високого навчального навантаження та вимог до участі в концертній діяльності – і виявленим різким зниженням їх інтересу до музичних занять; відсутністю основних особистісних мотивів навчальної діяльності учнів – і наявністю в них практичних умінь, що сприяють продовженню навчання в обраній галузі музичної діяльності.

Такі проблемні аспекти потребують науково-теоретичного і методичного опрацювання, а також розробки напрямів їх перспективного розвитку. Необхідність розв'язання визначених суперечностей, відсутність методичного забезпечення їх вирішення, важливість пошуку шляхів удосконалення освітнього процесу в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах, на підставі яких педагогам-практикам можна вдосконалити процес і результати початкової музичної освіти учнів-духовиків, зумовили вибір теми дослідження – **«Методика навчання гри на духових інструментах учнів-початківців у закладах позашкільної спеціалізованої освіти»**.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику навчання гри на духових інструментах учнів-початківців.

Об'єкт дослідження – процес навчання учнів гри на духових інструментах в спеціалізованому мистецькому навчальному закладі.

Предмет дослідження – методичне забезпечення музичного навчання учнів-духовиків в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Відповідно до поставленої мети, обраних об'єкта і предмета дослідження, визначено основні дослідницькі **завдання**:

- вивчити стан досліджуваної проблеми на теоретичному та практичному рівнях у ретроспективному та сучасному вимірах;
- теоретично обґрунтувати зміст та компонентну структуру навчання гри на духових інструментах учнів-початківців;
- обґрунтувати критерії та показники музично-виконавської навченості учнів-духовиків у спеціалізованих мистецьких навчальних закладах та виявити рівні сформованості даного феномена;
- розробити модель музичного навчання учнів-духовиків на засадах ранньої адаптації в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;
- обґрунтувати наукові підходи, принципи та педагогічні умови ефективного навчання учнів гри на духових інструментах в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах;
- розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику навчання гри на духових інструментах учнів-початківців на засадах ранньої адаптації до колективного музикування в спеціалізованих мистецьких навчальних закладах.

Методи дослідження. Для вирішення поданих завдань використані загальнонаукові методи: порівняльний аналіз музично-педагогічного досвіду, акумульованого в історичній, теоретико-музикознавчій, навчально-методичній, психологічній та педагогічній літературі; вивчення внутрішньої звітної, поточної робочої, екзаменаційної документації, навчально-репертуарних планів, програм в закладах початкової мистецької освіти; усні опитування, бесіди з викладачами та учнями початкових мистецьких навчальних закладів, професійними виконавцями на духових інструментах; констатувальний експеримент, в рамках якого здійснювалися спостереження, опитування, бесіди; метод констатації (контрольних зрізів) для виявлення і вивчення фактичних даних і кінцевих результатів освітнього процесу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання в освітньому процесі спеціалізованих мистецьких навчальних закладів розробленої методики навчання гри на духових інструментах учнів-

початківців на засадах ранньої адаптації до колективного музикування. Основні теоретичні положення дослідження можуть бути використані як навчальний матеріал у процесі фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, доповнюючи курси «Методика музичного виховання», «Методика навчання гри на музичному інструменті», у процесі педагогічної практики. Матеріали дослідження, що розкривають музикознавчий, організаційно-методичний, дидактичний, психолого-педагогічний, жанрово-тематичний аспекти організації ансамблевого музикування учнів-духовиків, можуть доповнити зміст профільних навчальних дисциплін і курсів в системі підвищення кваліфікації педагогів-музикантів, керівників дитячих духових колективів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри музичного мистецтва та звітних наукових конференціях студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У роботі представлено результати теоретичного узагальнення та практичного вирішення проблеми музичного навчання учнів-духовиків у закладах мистецької освіти на засадах ранньої адаптації, що знайшло відображення в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці поетапної методики формування досліджуваного феномена шляхом організації навчального ансамбля духових інструментів.

Результати експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави зробити такі висновки:

1. Ретроспективний аналіз процесу становлення та розвитку навчання гри на духових інструментах дозволяє позитивно оцінити спроби щодо створення методичної системи в цьому напрямі з давніх часів до наших днів. Проте позитивний досвід не знайшов достатнього наукового осмислення в теоретичних віднайденнях авторів тих років, що й спричинило їх недостатнє втілення в практику, зокрема, сучасну. Розкрито загальні сучасні тенденції розвитку педагогіки і виконавства гри на духових інструментах, зокрема, саксофона в теоретико методичному, організаційно-педагогічному, психолого комунікативному, професійному аспектах, що дозволило усвідомити і сформулювати проблеми, перспективи, цілі і завдання початкового навчання гри на духових інструментах.

2. Методика навчання гри на духових інструментах має здійснюватися з урахуванням можливостей конкретного музичного інструменту і особливостей виконавської діяльності. Основу запропонованої методики складає «рання адаптація», що означає звикання учня-початківця до обраної сфери музичного мистецтва в процесі навчання в формі, що відтворює природні умови виконавської діяльності. Стратегія ранньої адаптації до музичного навчання учнів-духовиків знаходить відображення у організаційно-методичній моделі музичного навчання, ключовим елементом якої виступає особистісна складова учня.

Внаслідок аналізу наукової літератури обґрунтовано структуру музичного навчання учнів-духовиків, яка складається з трьох компонентів, а саме: потребово-пізнавального (що відображає інтерес учнів до колективного виконання музичних творів і засвоєння широкого кола музично-історичних та музично-теоретичних знань), операційно-технологічного (який свідчить про оволодіння виконавсько-руховими вміннями і навичками, сформованими на основі «перекодування звукових образів у моторні»), регулятивно-оцінного (що відображає сформованість здатності учня-духовика до адекватного оцінювання результатів власної діяльності).

3. Пріоритетними підходами до розв'язання визначеної проблеми встановлено: компетентнісний та кооперовано-діяльнісний. Реалізація цих підходів передбачає розв'язання протиріч, що виявляються в процесі підготовки учнів-початківців на основі визначених в результаті дослідження принципів навчання: зацікавленості, що характеризує ступінь активності учнів у навчально-виховному процесі; співробітництва, що передбачає навчальну взаємодію педагога та учнів, а також їх виконавську взаємодію під час колективної ансамблевої діяльності; поєднання усвідомленого та інтуїтивного способів музичного пізнання, активно-інформаційного впливу, що передбачає накопичення музикознавчої інформації в єдності з формуванням ансамблево-виконавських навичок; єдності художнього і технічного розвитку, наступності у набутті музичних знань і ансамблево-виконавських умінь, що забезпечує проектування теоретичного матеріалу на колективну виконавську діяльність; розвитку творчої ініціативи та навичок самостійної роботи, що сприяє формуванню ансамблево-виконавського досвіду щодо жанрово-стильових особливостей музичного мистецтва.

Серед педагогічних умов визначено наступні: позитивну емоційну атмосферу навчального процесу, що створюється викладачем на підставі знань, умінь, навичок в області психології, управління, теорії емоційного інтелекту; занурення в спеціальність, обрану сферу музичного виконавства, із залученням інших мистецтв і наук; розробку актуальних і адекватних вимог

до учнів; дотримання гуманістичної основи освітнього процесу; розробку індивідуальних програм мотивації учнів.

4. Розроблено і апробовано модель музичного навчання учнів-духовиків на засадах ранньої адаптації, яка наочно описує цей процес та складається з поєднання основних його елементів. В моделі конкретизовано мету, відображено особистісну складову учня-інструменталіста як ключового об'єкту дослідження, конкретизовано провідні підходи, принципи, педагогічні умови, структурні компоненти, методичне забезпечення (етапи й методи), рівні навченості феномену. Очікуваним результатом визначено готовність учнів до музично-виконавської діяльності.

5. Розглядаючи музичне навчання гри на духових інструментах учнів-початківців на засадах ранньої адаптації через взаємодію потребово-пізнавального, операційно-технологічного, регулятивно-оцінного компонентів, виділено критерії музично-виконавської навченості.

Подальшої розробки потребують проблеми організації ансамблевої діяльності школярів, ефективних засобів і методів навчання гри на духових інструментах з урахуванням різних вікових етапів розвитку школярів, педагогічного аналізу динаміки музично-виконавської навченості хлопчиків і дівчаток, впливу регіональних культурних традицій.

Список використаних джерел

1. Авилов В. Саксофон в истории американской джазовой культуры /В. Авилов // Музичне мистецтво. Збірка наукових статей. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток”, Лтд, 2004. – Вип. 4. – С.229–236.
2. Актуальные вопросы теории и практики исполнительства на духовых инструментах: Сб. тр. Вып. 80 / ГМПИ им. Гнесиных. – М., 1985. – 147 с.
3. Апатский В.Н. Основы теории и методики духового музыкально-исполнительского искусства : Учебное пособие / В.Н. Апатский. – К.: НМАУ им. П.И.Чайковского, 2006. – 432 с.
4. Апатський В. Деякі проблеми сучасного виконавства на духових інструментах / В. Апатський //Українське музикознавство. – Вип. 4. – К., 1969. – С. 133-147.
5. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс /Борис Владимирович Асафьев. Кн. 1 и 2. – М.-Л.: Музыка, 1971. – 376с.
6. Байденко В. Компетенции в профессиональном образовании (К освоению компетентностного подхода) / В. Байденко // Высшее образование в России. – 2004. – С. 3-4.
7. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство / Лев Аронович Баренбойм. – Л. Музыка, 1974. – 336 с.
8. Березин В. Духовые инструменты в музыкальной культуре классицизма / В. Березин. – М.: Институт общего среднего образования РАО, 2000. Берлиоз Г. Большой трактат о современной инструментровке и оркестровке. – Т. 2. – М., 1972. – 531 с.
9. Берлянич М. М. Основы воспитания начинающего скрипача: Мышление. Технология. Творчество : [учебное пособие] / М. М. Берлянич. – СПб.: Изд-во "Лань", 2000. – 256 с. (Учебники для вузов. Специальная литература).
10. Бочкарёв Л. Психологические аспекты публичного выступления музыканта-исполнителя / Л. Бочкарёв // Вопросы психологии. – 1975. – № 1. – С. 68-79.

11. Бутман И. Саксофон – инструмент не академический / И. Бутман // Музыкальные инструменты. – № 15. – осень, 2007. – С. 5-7.
12. Василевич Ю. Саксофон прожив таке життя, як український народ /Ю. Василевич // Український тиждень – № 33 (353) – 2014.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
14. Виноградов Л.В. Коллективное музицирование. /Л.В. Виноградов. – М.: НИИ школьных технологий, 2008. – 160 с.
15. Воронцов Ю. Саксофон: и классика, и джаз. // Музыкальные инструменты. – № 15, осень, 2007. – С. 7-10.
16. Гаврилова Т.П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии / Т.П. Гаврилова// Вопросы психологии. – 1975. – №2. – С.147-157.
17. Гальперін Д., Бояцис Р., Макки Эн. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д.Гоулман, Р. Бояцис, Эн. Макки. – Альпина Бизнес Букс, 2005. – 300 с.
18. Дзвінка Р.І. Джазова імпровізація: Навчальний посібник для вищих навчальних закладі / Р.І. Дзвінка. – Рівне: видавець Зень О.М., 2007. – 98 с.
19. Кремень В.Г. Нові вимоги до якісної освіти. / В.Г. Кремень. //Освіта України. – 2006. – № 45-46. – С.6-7.
20. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /Г.С. Костюк; за ред. Л.М. Проколієнко – Київ.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
21. Крупей М. Саксофон в контексте развития музыкального исполнительства / М. Крупей // Науковий вісник НМАУ ім. П.І. Чайковського. – Вип. 26. – Музичне виконавство. – Кн. 9 . – К., 2003. – С. 269-284.
22. Крупей М.В. Шляхи формування художньо-виразного мислення виконавця-саксофоніста/ М.В. Крупей //Музичне виконавство і культура: Науковий вісник. – Вип. 4. Кн. 2. – Одеса: “Друк”, 2004. – С.258-268.

23. Лазаревский А.М. «Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления» – Киев, 1888–1893. – К. – 315 с.
24. Левин С. Духовые инструменты в истории музыкальной культуры/ С. Левин. – Л.: Музыка. Ленингр. отд-ние, 1973. – 262 с.
25. Липатов В. «Очерки быта оркестровых музыкантов» – Санкт-Петербург, 1904. – К. – 292 с.
26. Манаев С., Горковенко Ю. Управление персоналом, 2001. – № 11-12:61 www.hrm.ru/db/hrm/4F84AC2BF6A41403c3256B09003F838D/category.htm
27. Маркова К.А. Индивидуальная фортепианная техника на основе звукотворческой воли. [Пер. с нем. В.Л. Михелис. Ред., примеч. и вступ. стат. Г.М. Когана] / К.А. Мартинсен. – М.: Музыка, 1966. – 220с.
28. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах духовного воздействия музыки /В.В. Маркова. – М., 1976. – 254 с.
29. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : [навч. посіб.] / П. А. М'ясоїд. – К., Вища школа, 1998. – 479 с.
30. Назайкинский Е. О психологии музыкального восприятия / Е. Назайкинский. – М. : Музыка, 1972. – 383 с.
31. Назаренко М.П. Теоретичні основи інтеграції знань у системі інструментально-виконавсько підготовки майбутнього вчителя музики / М.П. Назаренко//Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. Серія 14. – Вип. 4(9). – К.:НПУ, 2007. – С.62-65;
32. Наймушина Ю. О. Основы теории і методики навчання гри на флейті : навч. посіб. / Ю. О. Наймушина, О. С. Плохотнюк. – Луганськ : вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 148 с.
33. Новый словарь иностранных слов : близко 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І Хом'як, А.А. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченка. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.

34. Олексюк О.М.; Ткач М.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. / О. Олексюк, М. Ткач. – К.: Знання України, 2004. – 264 с.

35. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.

36. Палаженко О.П. Деякі аспекти сучасного виконавства на духових інструментах / О.П. Палаженко // Матеріали IV Міжнародної науковопрактичної конференції студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих». Частина 1. Психолого-педагогічний 62 напрям – Рівне: РВВРДГУ, 2011. – С. 84-86.

37. Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки. Зб. наук. праць /Редколегія Сущенко Т.І. та ін. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 24. – 414 с.

38. Педагогічний словник /Під ред. Ярмаченко М., АПН України, К., 2001. – 456 с.

39. Плахцінський Р. Програма до спецкурсу «Історія виконавства на духових та ударних інструментах» (структура та зміст)/Р. Плахцінський // Наукові записки. Серія Педагогіка. Тернопільський державний педагогічний університет ім. В.Гнатюка. – №2, 2001.– С.70-74.

40. Подольчук В. В. Навчання гри на трубі і виконавська практика : навч. посіб. / В. В. Подольчук – Донецьк : ТОВ «Цифрова типографія», 2009. – 106 с.

41. Положення про початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад. Електроний ресурс <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0803-01>].

42. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. / Ю.О.Приходько, В.І Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.

43. Розанов С. В. Основы методики обучения игры на духовых инструментах / С. В. Розанов. – М, 1935. – 92 с.

44. Розум С.И. Психология социализации и социальной адаптации человека /С.И. Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 366 с.
45. Ростовський. О.Я. Методика викладання музики в основній школі: Навч.-метод. посіб. / О.Я. Ростовський; [Гол. ред. Б.Є. Будний]. – Тернопіль: Навч. кн.: Богдан, 2001. – 270 с.
46. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии./ С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с.
47. Рунов В. Как организовать самодеятельный духовой оркестр: Пособие для руководителей/ В. Рунов. – М.: Государственное музыкальное издательство, 1956. – 67с.
48. Савчин М. В. Загальна психологія : [навч. посіб.] / М. В. Савчин. – К.: Академвидав, 2012. – 464 с. (Серія «Альма-матер»).
49. Саксофон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Саксофон>
50. Свирская Т. Опыт работы в классе скрипичного ансамбля / Т. Свирская // Вопросы музыкальной педагогики : [сборник статей]. – Вып. 2. – Ред.-сост. В. И. Руденко. – М. : Музыка, 1980. – 154 с.
51. Теория и практика игры на духовых инструментах. : сб. ст. – К., 1989. – 154 с.
52. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 335 с.
53. Фейгин М.Э Индивидуальность ученика и искусство педагога: Учебное пособие для муз.училищ. – 2-е изд., доп. – М.: Музыка, 1975. – 110 с.
54. Хлебнікова О.В. Формування досвіду музично-виконавської діяльності у студентів вузів культури: Автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 2001. -22 с.
55. Цагарелли Ю.А. Психологическое исследование музыкальности как профессионально важного качества (на примере инструменталистов и

дирижеров): Автореф. дис. ... канд. психол. Наук: 19.00.03 / Ленинград. гос. ун-т. – Л., 1981. – 17 с.

56. Цыпин Г.М. Музыкально-исполнительское искусство: Теория и практика. – СПб.: Алетейя, 2001. – 320 с.

57. Цыпин Г.М. Музыкант и его работа. – М.: сов. композитор, 1988. – 383 с.

58. Цыпин Г.М. Обучение игре на фортепиано: учеб. Пособие. – М.: Просвещение, 1984. – 176 с.

59. Чуриков В.А. Аппликатура саксофона / В.А. Чуриков // История, теория и практика исполнительства на духовых и ударных инструментах. Тезисы докладов, Ростов-на-Дону: РИО АОЗТ «Цветная печать», 1997. – С.135-137.

60. Шапошникова М. К проблеме становления отечественной школы игры на саксофоне/ М.К. Шапошникова //Актуальные вопросы теории и практики исполнительства на духовых инструментах. Вып. 80. – М.: ГМПИ им. Гнесиных, 1985. – С. 22-38.

61. Штейнмец А.Э. Развитие эмпатии в психологической подготовке учителя/ А.Э. Штейнмец// Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С.79-83.

62. Шостак Г.В. Музыка масових жанрів як фактор формування музичної культури підлітків. Автореф. дис. канд. пед. наук / Г.В. Шостка. – К., 1996. – 22 с.

63. Шульгіна В. Про курс методики навчання гри на фортепіано // Питання фортепіанної педагогіки та виконавства. К.: Музична Україна, 1981. – С.25-29.

64. Шульгина В. Методические основы подготовки учителя музыки по курсу игры на фортепиано. – К.: КППИ, 1982. – 135 с.

65. Шульпяков О.Ф. Музыкально-исполнительская техника и художественный образ. – Л.: Музыка, 1986. – 128 с.

66. Шульпяков О. Ф. Вопросы методологии развития двигательной техники музыканта-исполнителя (на материале скрипичной педагогики) :

автореф. дисс. на соискание учён. степени канд. искусствоведения : спец. 17.00.02 / О. Ф. Шульпяков. – Л., 1969. – 19 с.

67. Юник Т.І. Удосконалення методики запам'ятовування музичного тексту як засіб розвитку виконавської майстерності студентів (на матеріалі педагогічних вузів): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – К., 1996. – 238 с.

68. Ямпольский А. О методе работы с учениками // Вопросы скрипичного исполнительства и педагогики. А. Ямпольский. - М.: Труды ГМПИ им. Гнесиных. М., 1959. - Вып. 1. - С. 5-24.

69. Ямпольский И. Основы скрипичной аппликатуры. / И. Ямпольский. - М.: «Музыка», 1977. – 183 с.

70. Ян Янчі. Формування виконавської техніки учнів позашкільної музичної освіти в процесі навчання гри на саксофоні / Янчі Ян // Наукові записки: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; укл. Л. Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Випуск 128. (Серія: пед. науки). – С.237-243.

71. Ян Янчі. Теоретичне моделювання освітнього процесу в класі саксофона позашкільних спеціалізованих закладів /Янчі Ян //Теорія і методика мистецької освіти : Збірник наукових праць [ред. колегія 124 О. П. Щолокова та ін.] – К.: Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – Вип.22(27). – Серія 14. – Частина 1. – С. 193-199.

72. Druskat, V. U., & Wheeler, J. V. (2003). Managing from the boundary: the effective leadership of self-managing work teams. *Academy of Management Journal*, 46(4), 435-457. Retrieved from <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/30040637>

73. Duraj-Nowakowa, K. (2000). *Nauczyciel: Kultura, osoba, zawód*. Kielce.

74. Ferand, E. (1957). Improvisation. *Die Music in Yeschichte und Yegenwart (Kassel)*, 6.

75. Gordon, E. E. (1989). Audiation, Music Learning Theory, Music Aptitude, and Creativity. *Suncoast Music Education Forum on Creativity*, 5-81. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=ED380341>

76. Hauwe, P. (1993). *Metrum und Rhythmus von Anfang bis zu Spielstücken*. Delft.

77. Huber, G. L., & Huber, A. A. (2008). Structuring Group Interaction to Promote Thinking and Learning During Small Group Learning in High School Settings. In R. M. Gillies, A. F. Ashman, & J. Terwel (Eds.), *The Teacher's Role in Implementing Cooperative Learning in the Classroom. Computer Supported Collaborative Learning Series* (pp. 110-131). New York. Retrieved from <http://dx.doi.org.proxy.library.uu.nl/10.1007/978-0-387-70892-8>

78. Jastrzębowski, W. (1987). Rys ergonomii czyli nauki o pracy, opartej na prawdach zaczerpniętych z nauki przyrody. *Przyroda i Przemysł*, 29. Pobrano z lokalizacji <http://hint.org.pl/hid=AG087>